

BALIK FİĞÜRÜNÜN FARKLI COĞRAFYALARDA SERAMİĞE YANSIMASI REFLECTION OF FISH FIGURE ON CERAMICS IN DIFFERENT GEOGRAPHIES

Doç. Hasan Başkıran, Seramik ve Cam Bölümü, Güzel Sanatlar Fakültesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
hasan.baskiran@msgsu.edu.tr, Orcid (0000-0001-6052-8518)

Öz

Neredeyse her coğrafyada “balık” figürüne rastlanmaktadır. Genellikle doğurganlık ile ilişkilendirilen balık figürü, pek çok sanat alanında kullanıldığı gibi seramik alanında da sıkça konu edilmiştir. Özellikle nehir, göl, deniz vb. gibi suya kıyısı olan coğrafyalarda balık figürü ile karşılaşılabilir. Zaman zaman dinsel anlamlar veya semboller yüklenen balık figürüne günlük hayatta kullanılan objelerde de yer verilmiştir. Zanaatkar, sanatçı ya da tasarımcı gibi üreticilerin balığa olan ilgisi her dönemde yüksek olmuştur. Çalışmada farklı coğrafyalarda ele alınan balık temalı seramikler incelenmiştir. Karo, tabak, vazo, heykel vb. gibi ürün yelpazesine sahip olan balık figürlü seramiklerin hangi amaçla nasıl tasvir edildiği ve teknik olarak nasıl üretildikleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Seramik, Balık, Figür, Doğurganlık, Yenilenme.

Abstract

A "fish" figure can be found in almost every geography. The fish figure, which is generally associated with fertility, has been frequently used in many art fields, as well as in ceramics. The figure of fish is encountered especially in geographies that have a coast to water such as rivers, lakes, seas, etc. The fish figure, which has religious meanings or symbols from time to time, is also included in objects used in daily life. The producers such as craftsmen, artists, or designers have always had a high interest in fish. In the study, fish-themed ceramics handled in different geographies has been examined. In this study, information has been provided about how the fish figured ceramics, which have a product range such as tiles, plates, vases, statues, etc., are depicted and how they are produced technically.

Keywords: Ceramic, Fish, Figurine, Fertility, Regeneration.

Genişletilmiş Öz

İnsanın yeryüzünde var olmasından bugüne kadar doğudan batıya kuzeyden güneye neredeyse her coğrafyada ve her kültürde “balık” figürünü görmek muhtemeldir. “Balık” figürü, doğurganlık, Ana Tanrıça, annelik, doğurmak, desteklenmiş ve yenilenmiş hayat, hayatın korunması ve kökeni olarak suyun gücü ve su ile ilişkili olduğu için edebiyat, sinema, plastik sanatlar, tiyatro, dans, mimarlık, müzik vb. gibi sanat alanlarında olduğu gibi seramik alanında da çokça kullanılmıştır. Balık figürü çok kıymetli bir besin olmasının yanı sıra sanat dallarında sürekli yer almıştır fakat sürekli bir biçim değişikliğine uğrayarak gelişimini sürdürmeye devam etmiştir. Ayrıca “balık figürü”nün yüzyıllardan beri özgürlük, yaşam, yeniden doğuş, bolluk-bereket, verimlilik ve şansın genel sembolü olarak da görüldüğü bilinmektedir. Balık figürü ortaya konan sanat eserlerine, iskeleti, pulları, başı, vücudu,

kuyrukları yüzgeçleri, solungaçları vb. gibi dikkati çeken özellikleri nedeni ile özne olmayı becerebilmiştir. Özellikle göl, nehir, deniz, okyanus vb. gibi suya kıyısı olan coğrafyalarda balık figürü ile daha sıklıkla karşılaşmaktadır. Geçmişte balık figürü insanın yaşamında, bazen dinsel anlamlar veya semboller atfedilmiş forma evrilmiş, bazen de şişe, ibrik, tabak ya da vazo vb. gibi günlük hayatta kullanılan nesneler olarak yer almıştır. Bu eserlere bazen üç boyutlu bir form şeklinde rastlanabildiği gibi bazen de sırın altında, içinde ya da üzerinde bir dekor öğesi olarak da tesadüf edilmektedir. Kimi kültürlerde ise bazen bir ölü hediyesi bazen de kötülüklerden koruması amacı ile üretilmiş amulet (muska) olarak karşımıza çıkmaktadır. Form ve renkler coğrafyaya, kültüre, döneme göre çeşitlilik göstermektedir. Balık figürünün doğal, geometrik, sembolik, stilize ve idealize edilmiş formları ile seramikte kullanıldığı dikkati çekmektedir. Seramikçilerin yaşanan kültürün ve dönemin özelliklerini taşıyacak özellikte balık figürünü yapıtlarına adapte ettiği izlenmektedir. Zanaatkâr, tasarımcı ve sanatçıların konu edinme olarak balıklara olan alâkası artarak süregelmiştir. Balık teması geçmişte olduğu gibi günümüz üretimcilerinin de ilgisini çekmeye devam etmektedir. Bu araştırma, insan-balık münasebetine ana hammaddeyi kil cevheri olan seramik sanatı vasıtasıyla değinmeyi hedef edinmiş ve bu amaç doğrultusunda farklı coğrafyaların balık figürünü ele alış biçimleri incelenmiştir. Çalışma; müzelerde, özel koleksiyonlarda bulunan seçilerek sınırlandırılmış en eski (ilk) örnekleri (yaklaşık MÖ 1100-MS 1700) ve özellikle ülkemiz coğrafyası içinde yer alan İznik, Kütahya ve Çanakkale örnekleri (1800 ve sonrası) üzerinden balık figürünün konu olarak seçildiği; karo, tabak, vazo, heykel vb. gibi ürünleri ve bu ürünlerin ne amaçla nasıl tasvir edildiğini, teknik olarak nasıl üretildiklerini içermektedir.

Extended Abstract

It is possible to see the "fish" figure in almost every geography and culture from east to west from north to south since the existence of human beings on earth. Since the figure of "fish" is associated with fertility, Mother Goddess, motherhood, procreation, supported and renewed life, the protection of life, and the power of water and water as its origin; it has been widely used in the field of literature, cinema, plastic arts, theater, dance, architecture, music as well as in ceramics. The figure of fish, besides being a very precious food, has always been included in the branches of art, but it continued to develop by undergoing a constant change of form. It is also known that the "fish figure" has been seen as the general symbol of freedom, life, rebirth, abundance, fertility, and luck for centuries. The fish figure has been able to become the subject of the works of art, due to its remarkable features such as its skeleton, scales, head, body, tails, fins, gills, etc. The fish figure is more frequently encountered especially in geographies that have a coast to water such as lakes, rivers, seas, oceans, etc. In the past, the figure of fish has evolved into a form sometimes attributed to religious meanings or symbols in human life, and sometimes it is a bottle, pitcher, plate, or vase which has been included as objects used in daily life. These works are sometimes encountered in the form of a three-dimensional form, and sometimes as a decorative element under, inside, or on the glaze. In some cultures, it appears as a gift for the dead and sometimes as an amulet produced to protect it from evil. The forms and colors vary according to geography, culture, and period. It is noteworthy that the fish figure is used in ceramics with its natural, geometric, symbolic, stylized, and idealized forms. It is observed that the ceramicists adapted the fish figure, which will carry the characteristics of the culture and the period inhabited, into their works. The interest of craftsmen, designers, and artists in fish as a subject has continued increasingly. The fish theme continues to attract the attention of today's producers as in the past. This research aims to touch upon the human-fish relationship through ceramic art, whose main raw material is clay. For this purpose, different geographies' handling of the fish figure has been examined. The study includes the products such as tile, plate, vase, sculpture, etc. through the fish figure was chosen as the subject of the oldest (first) selected examples (approximately 1100 BC - 1700 AD) in museums and private collections, and especially the samples of İznik, Kütahya, and Çanakkale (1800 and later) located in our country and for what purpose and how these products are depicted and produced technically.

1. GİRİŞ

İnsan önce doğada kendiliğinden yetişen bitkiler ile beslenme ihtiyacını gidermiş, ardından da avlanarak hayatta kalmayı başarabilmiştir. Av hayvanı olarak bazen yaban hayvanları bezen de yaşadıkları bölgede bulunan su kaynaklarından balığı seçerek, beslenmiştir. Özellikle bir suya kıyası olan coğrafyaların insanları balığın şans ve mutluluk getirdiğine inanmıştır. Balık, yüzyıllar içinde insanlar için beslenmek gibi bir temel ihtiyaç unsuru olmanın yanında, bir ifade aracı haline gelmiş ve farklı anlamlar taşıyan bir figür haline dönüşmüştür. İnsan ürettiklerini gelecek nesillere aktarmak amacı ile pek çok sanat alanında balık figürünü tasvir etmiştir. Böylelikle balık figürü farklı coğrafyaların seramikçilerinin ürettikleri nesnelerde önemli bir yer kazanmıştır.

Yakın geçmişimizde özellikle Osmanlı sanatında çini ve maden işlemeciliği gibi pek çok eserin süslemesi balık motifi ile zenginleştirilmiştir (Diez, Aslanapa ve Koman, 1950, s.57).

2. MİTOLOJİK AÇIDAN BALIK

İnsanlık tarihi boyunca balık figürünün farklı coğrafyalarda çok kez yorumlanmasına ve zamanla değişik anlamlar kazanmasına rağmen temelde yenilenme, doğurganlık ve değişimin sembolü olduğu kabul edilir.

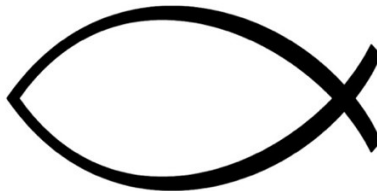
Altay yaratılış destanına göre, dünyanın oluşumunda üç balık önemli yer tutmaktadır. İyilik tanrısı Ülgen'in dünyayı oluşturması üzerine bir anlatım vardır, efsaneye göre yeryüzünü üç büyük balığın üzerine yerleştirmiştir ve balıklar boyunlarını eğip de yeryüzü sulara gömülmesin diye balıkları zincirlemiştir (Yıldırım, 2016, s.15).

Çağlar boyu suda hayatını devam ettiren canlılara tanrı olarak tapınılmış, derinliklerde yaşayan canavarlar olarak korkulmuş ve etleri, derileri, yağları, kemikleri, kabukları ve yumurtaları için avlanılmıştır. Sembolik anlamları davranışları ve görünüşleri, insan uygarlığı üzerindeki tesirleri ve hayat alanları ile yakından alakalıdır. Bunun bir sonucu olarak bu canlılara yüklenen simgesel anlamlar suyla, özellikle de doğum, yaradılış ve ay ile ilişkilidir. Suda hürce yüzmeleriyle genelde uyum ve evlilikte mutluluk anlamını taşırlar. Değişik balık çeşitlerine türlü manalar atfedilmiş simgeler verilmiştir. Örneğin, denizati, zarafet, itimat ve okyanusun kuvvetini ve güvenli yolculuğu, balina, yeniden yaşam elde etmeyi ve denizin kuvvetini, yunus, selamet, dönüşüm ve sevgiyi simgeler. Ayrıca ay ve güneşle ilgili çağrışımları da vardır. Sazan, atılganlık ve metaneti, muvaffakiyet ve iş zekâsını simgeler. Yengeç ayın değişken biçimlerini hatırlatır. Denizyıldızı, ilahi aşkı temsil eder, yeniden doğuşla da ilişkilidir. Ahtapotun renk değiştirme özelliği tutarsızlık sembolüdür. Som balığı, bilgi ve bilgeliği temsil eder. Istakoz, uzun yaşamı, zenginlik ve evlilikte uyumu simgeler (Wilkinson, 2020, s.67).

3. SEMBOL OLARAK BALIK

Neredeyse her inanışta kendine yer edinmiş olmasına rağmen en çok Hristiyan inanışında yer alan “balık” figürü, doğurganlık, Ana Tanrıça, annelik, doğurmak, desteklenmiş ve yenilenmiş hayat, hayatın korunması ve kökeni olarak suyun gücü ve su ile ilişkilidir. Balık, tutsaklığı ve etkili gücü simgeleyen suda yaşamaktadır.

Yunancada ‘balık’ anlamına gelen kelime ichtys veya ikthys’tur. İki yay parçasının kesişmesiyle oluşan bir sembolü açıklamakta kullanılmaktadır ve bu sembole verilen isimdir (Görüntü 1). Tarihte gizli bir sembol olarak ilk kullananlar Hristiyanlar olmuştur.

Görüntü 1: İchtys sembolü.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Ichthys> (Erişim Tarihi: 15.04.2020).

4. FARKLI COĞRAFYALARDA ÜRETİLEN SERAMİKLERDE BALIK

İchthys antik deniz tanrıçası Atargatis'in (Kuzey Suriye'nin büyük tanrıçası) oğluydu. Çeşitli coğrafyalarda ve mitolojilerde benzer düşen öz varlık ve balık simgeleri mana ve kullanım yönünden değişiklik gösterse de genelde verimliliği temsilen cinsi vurgulara sahipti.

4.1 Mısır

Bereketi temsil etmesinin bir örneği Mısır mitolojisinde izlenebilir. Verimliliği simgelemesine ek olarak balık çeşitli kültürlerde ruh göçü (reenkarnasyon) ve yaşamın veya yaşam kuvvetinin simgesi olmuştur (http1).

"Nûn (ن)" sözcüğünün Arapçada ve İbranicede balık ve balina anlamına geldiği bilinir. Kelime, Arap alfabesinde yeni ay şeklindeki bir yaydan meydana gelen yarım bir daire şeklinde gösterilir ve Antik Mısır'da içinde kayık, gemi gibi taşıtların, balıkların betimlendiği kalite, miktar ve mertebe açısından daha yüksek bir düzeyde olan okyanusun ismi olarak yer almıştır.

Antik Mısır'da; Nil'in zenginliği, verimlilik, yaratıcı ilke, İsis'in ve Hathor'un sembolü iki balık figürü ile tasvir edilirdi. Balığın yenmesi Mısır'da rahiplere ve krallara yasaklanmış olmasına rağmen halk için serbestti. Balık figürü, Tanrıça İştar ile bağlantı kurulması sebebiyle doğurganlığı, aşkı ve kadın olmayı sembolize etmektedir. Antik Mısırdaki, 'ant' ismi verilen balığın, güneş tanrısı Ra'nın gemisinin önünde gittiğine inanılırdı.

Tell el-Yahudiyeh veya Tell el-Yahudiya çömlekleri, geç Orta Tunç Çağı/İkinci Ara Dönemine özgü Mısır'da üretilen seramik ürünlere verilen isimdir. Eski Mısır'ın doğu Nil Deltası'ndaki Tell el-Yahudiyeh bölgesinden adını alır. Tell el-Yahudiyeh çömlekleri, astarlanıp perdelandığından sonra çeşitli geometrik tasarımlar oluşturmak için seramiğin yüzeyine keskin bir nesneyle bastırılarak yaratılan kendine özgü dekorlama yöntemi olarak bilinir. Yüzeydeki dekorlama, çizgiler, şeritler, üçgenler, kareler ve çok nadir de olsa daireler şeklinde görünür. Tell el-Yahudiyeh çömlekleri genellikle koyu renkli bir bünyeye ve onun üzerine uygulanan kahverengimsi siyahtan griye, sarımsıya değişen astarlara sahiptir. Yüzeye uygulanan dekorları daha çarpıcı hale getirmek amacıyla oyuklar genellikle zıt olarak beyaz renk yaratacak tebeşir veya kireç gibi malzemeler ile doldurulur. Görüntü 2'deki İsrail Müzesi koleksiyonunda yer alan bir cenaze hediyesi olan ağız açık balığın yüzü ve ağzının içi noktalama ve kazıma ile süslenmiştir (Aren ve Robert, 2011, s.577-589).

Görüntü 2: Balık biçimli Tell el-Yahudiyeh vazosu, Orta Tunç Çağı/İkinci Ara Dönem, MÖ 1640-1550, genişlik: 19 cm x yükseklik: 11 cm, Mısır.

<https://www.imj.org.il/en/collections/394077> (Erişim Tarihi: 12.03.2020).

"Nil Tilapyası", Mısır sanatında çok tasvir edilen balıklar arasındadır. Bunun nedeni dişi balıkların küçük olanlarını korumalarıdır. Yumurtalarını bıraktıktan sonra, yavruları yumurtadan çıkana kadar ağızlarında tutarlar. Yutma yoluyla gebelik ve ardından yeniden doğuş, Mısır güneş döngüsünün ana inanışıdır. Günbatımında gök cismi tarafından yutulan güneşin, her gün şafaktan yeniden doğması gibi açıklanır. Görüntü 3'teki tabakta ağzında bir lotus çiçeği ile tasvir edilen Nil tilapyası (balık) yaygın olan inanışa göre ölümden sonra yeniden doğuşun bir sembolü olduğunun bir kanıtı özelliğindedir (http2).

Görüntü 3: Nil Tilapyası (balık) figürlü kâse, MÖ 1980-1700, Torino Mısır Müzesi koleksiyonu, Mısır.
<https://egypt-museum.com/post/186468493316/tilapia-fish-bowl> (Erişim Tarihi: 15.03.2020).

Mısır’da MÖ 3300 yıllarından beri bilinen ve uygulanan renkli bir çamur üretim tekniği de vardı. Eski Mısırlılar tatlı su bitkileri ve alkalik göl artıklarından elde ettikleri ham soda ile öğütülmüş çakmaktaşı bileşimini düşük sıcaklıkta pişirerek, parlak, göz alıcı anlamında “thenet” adını verdikleri mavi-turkuaz renk tonlarında seramikler ürettir. Seramiklere bu rengi veren, Mısırlıların Sina Yarımadası’nda işlettikleri, malahit olarak adlandırılan ve zengin bakır karbonat içeren madendi. Özgün “Mısır Mavisi” renkteki bu Mısır seramikleri, seramik literatüründe “Mısır Pastası/Çamuru” olarak anılır (Arcasoy ve Başkırkan, 2020, s.223). Mısır’da baktığını nazara uğratan göze karşı doğaüstü işler yapabileceğine inanılan balık şekilli nesneler kullanılmaktaydı. Mısır çamurundan üretilmiş amuletlerde de (müska) balık figürünü görmek mümkündür (Görüntü 4). Amulet, kullanıcı dışarıdan gelecek çeşitli zararlardan muhafaza edeceğine, sihirli veya dinî kuvvet taşıdığına kanaat getirilen tabii ya da suni objelerden oluşmaktadır. Hayvanların özelliklerine bürünme ve sihirli bir kazanım gayesi için hayvanlara dair objeler üstte taşınmaktadır. Metal, taş, ahşap, seramik gibi malzemelerden yapılan üzerinde yazılı kutsal sözlerin bulunduğu hayvan biçimli obje olan amuletlerin sahibini kötülük, hastalık ve nazardan koruduğuna inanılır (Lawrance, Doxey and Freed, 2003, s.22).

Görüntü 4: Balık biçimli amulet (müska), MÖ 1802-1450, Geç Orta Krallık, Erken Yeni Krallık, Mısır.
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/587643> (Erişim Tarihi: 22.08.2020).

4.2 Kıbrıs

Bir ada ülkesi olan Kıbrıs’ta da balık figürünü görmek şaşırtıcı değildir. Askos, antik çağda kullanılan, dışbükey kaideli, kemer kulplu, içinde su, şarap ve yağ saklanabilen kaplara verilen isimdir. Daha çok kandillere yağ koymak için kullanılan bir kap tipidir. Yüksekliği 7-20 cm arasında değişen askoslar, genellikle sığ bir çanak biçimindedir ve üstü bombelidir. Sahip oldukları yüksek kemerli kulp, çaydanlıklardaki gibi gövdeye bitiştiği bir uçta emzikle bütünleşir. Farklı hayvanlar, kuş, ıstakoz kıskacı vb. gibi biçimlerde örnekleri de vardır. Görüntü 5’te görülen turuncumsu boyalı dekor izlerini koruyan askos, MÖ 13. yüzyıl Miken seramiklerinin ilk örneklerinden biri olma özelliğini taşımaktadır (Vassos ve Joan, 2000, s.46).

Görüntü 5: Balık formunda askos (vazo), Geç Kıbrıs III Dönemi, MÖ 1200-1175, yükseklik: 15,9 cm x uzunluk: 27,8 cm, Kıbrıs.
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/240375> (Erişim Tarihi: 22.08.2020).

Kıbrıs, Bronz Çağı'ndan (MÖ 3000-1000) beri renkli bir dekorlama tarzında hem elle hem de tornada çömlek üretme konusunda köklü bir geleneğe sahiptir. Görüntü 6'da izlenebilen tabak gibi Orta Çağ çömlekçiliğinin teknolojisi Bizans dünyasının birçok yerinde uygulanmıştır. Kıbrıs'ta sgraffito veya astar boyalı ürünler olmak üzere iki ana ortaçağ çömlekçilik geleneği vardı. Bu tekniklerin Kıbrıs'a Suriye'den ve Bizans İmparatorluğunun diğer bölgelerinden gelen Lüzinyanlar'la gelmiş olduğu düşünülmektedir. Kıbrıs'ın içinde üç ana üretim merkezi vardı: Baf, Enkomi ve Lapithos. Dekorlu sırlı seramikler, çoğunlukla kasaba ve köylerde nüfusun büyük bir kesimi tarafından günlük olarak kullanılan sofa eşyalarıydı. Mezarlarda çok sayıda seramik bulunmuş, kazılardan Yunanca yazılmış yazıtlar çıkarılmıştır, bu yerel Yunan nüfusunun bu tür ürünleri kullandığını ve belki de Yunan dilinin Orta Çağ Kıbrıs'ını karakterize eden halklar ve diller arasında baskın olduğunu göstermektedir. Kıbrıs'ta o dönemde üretilen ürünlerin Anadolu kıyılarında, Suriye'de ve Filistin'de görülüyor olması ihraç edildiği düşüncesini yaratmaktadır (Vassos ve Joan, 2000, s.86).

Görüntü 6: Balık figürlü, astarlı dekorlu sırlı tabak, Orta Çağ 13-16. yüzyıl, Kıbrıs.
<https://www.fitzmuseum.cam.ac.uk/gallery/cyprus/pottery.html> (Erişim Tarihi: 22.08.2020).

4.3 Irak (Asur ve Babil)

MÖ 1. binyıla tarihlenen Doğu Anadolu'da yegâne politik teşkilatlanma ile karşılaşılın Urartu Krallığı'nın kimi merkezlerinden balıkla alâkalı eserler çıkartılmıştır. Yakınoğdu'daki arkeolojik kazılarda, özellikle de Asur ve Babil'de balık kıyafeti giymiş erkek betimlemelerine sıkça rastlanmaktadır. Sakallı erkek figürü başına geçirilmiş başlığı, balık kafası ve sırtından belinin altına kadar sarkan balık gövdesi ve kuyruğu ile açık bir şekilde kutsal bir işlevi yansıtır. Bu görünüm ilk olarak Kassit Döneminde ortaya çıkmış daha sonra Asur'a geçmiş ve Yeni Asur ve Yeni Babil dönemlerinde oldukça yaygın hale gelmiştir. Yeni Asur'da görülen bu figürler Asur saray ve tapınaklarının girişinde ya da binaların zeminine gömülmüş olarak bulunmakta ve genellikle koruyucu ve büyümlü bir doğalarının olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Apkallu (7 bilgeler) olarak bilinen bu tip figürlerin 7 tanesi bir arada pişmiş toprak bir kutunun içinde, Asur'da, muhtemelen rahip olan bir kişinin evinin temelinde bulunmuştur (Görüntü 7). Balık rahiplik sıfatı ile açıklanan bu figürlerin hasta iyileştirme gücü de üstlendikleri roller arasında yer almaktadır. Bunlar "tanrı heykeller" ya da "balık rahip" olarak tanımlanmaktadır ve insanlığa 'ben'i yani ahlaki kodu, zanaatı ve sanatı vermekle tanınmışlardır (Batmaz ve Uhri, 2008, s.65-81).

Görüntü 7 a: Yeni Asur Dönemi'nde kilden yapılmış ve pişmemiş balık kıyafeti giymiş erkek figürinleri.

b: Apkallu (Akad) veya Abgal (Sümer) tanrı Enki tarafından insanlığa medeniyet vermek için yaratıldığı söylenen yedi Sümer yarı tanrısı figürinleri.

Batmaz A., Uhri A., (2008). *Urartu Kültüründe Balık Betimlemesi ve Ayanis Kalesi'nden Tunç Bir Balık Figürini Üzerine Düşünceler. Arkeoloji Dergisi* (2008/1), s.65-81.

4.4 Ekvador

Görüntü 8'deki balık formundaki kazıyıcı (rende), Kuzey Ekvador'un Pasifik kıyı bölgesi ve Güney Kolombiya'nın tanınmış çömlekçiliğinin bir temsilidir. Tolita-Tumaco, alçak ve bol balıklı toprak seviyesinde bulunan bir bölgedir. Bu bölge, milattan sonra ilk milenyumun başında, büyük ustalıkla muazzam seramik heykeller yapan kültürün insanlarına ev sahipliği yapmıştır. Genellikle kırık ve eksik parçalar halinde bulunan etkileyici görüntüdeki üç

boyutlu eserler, daha çok Kolombiya öncesi Güney Amerika seramik eserleri içinde, boyutları ile insan figürünün ve yüzünün alışılmadık şekilde ifade edilen tasviri ile öne çıkmaktadır. Tolita-Tumaco çömlekçilerinin kullanım eşyaları da ürettikleri görülmektedir (Breanna, 2018, s.2).

Görüntü 8: Balık formunda bir kazıyıcı (rende), MS 1-5. yüzyıl, 26,7 cm, Tolita-Tumaco, Kolombiya-Ekvador.
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/314170> (Erişim Tarihi: 01.10.2020).

4.5 Peru

Kolombiya-Ekvador'a komşu ve Büyük Okyanusa kıyısı olan diğer bir ülke de Peru'dur. Mochica toplumu, And Dağları'ndan Pasifik Okyanusu'na batıya doğru akan nehirlerin suladığı vadilerde, MS 1-8. yüzyıllar arasında kuzey Peru kıyı çölünde var oldular. Mochica toplumu, politik, ideolojik ve sanatsal düzeyde yenilikçiydi. Metalürji, çömlekçilik ve tekstil üretiminde yeni teknolojiler geliştirdiler. MÖ 200 yıllarında kıyı sularından bol besin kaynakları toplayan, dünyevi ve ruh dünyaları arasında hiçbir zaman kesin sınırlar çizmeyen Mochica toplumu balıkçılıkta da uzmanlaşmıştı. Bilim adamlarına göre Mochica toplumu, tanrılarının doğanın güçlerini kontrol edip yönlendirdiğine inanıyordu ve bu nedenle balık tanrılarına Görüntü 9'daki örnek gibi ürünleri sunarak onların gönlünü almayı hedefliyorlardı. Solungaçları, pulları, kuyruğu, yüzgeci, açık ağzı ve dişleri olan, kırmızı ve krem astarlı perdahlı balık figürlü vazounun şaşırtıcı derecede doğal bir görünümü vardır (Del Solar, Dollwetz, Chapoulie ve Castillo, 2014, s.177).

Görüntü 9: Perdahlı seramik vazo, MÖ 100-MS 700, 20,3 cm x 20,3 cm, Mochica, Peru.
https://www.liveauctioneers.com/item/45914236_mochica-iii-iv-bichrome-effigy-stirrup-vessel-fish-form (Erişim Tarihi: 19.10.2020).

Paracas, Peru'nun güney kıyısında seramik üretim geleneğinin olduğu bilinen en eski bölgelerinden birisidir. Bu coğrafyada da sıklıkla ince duvarlı, kare veya daireden oluşan ağızları olan sığ ya da derin çanaklar üzerine dekorlanmış balık figürüne rastlamak mümkündür. Balık figürlerinin ve geometrik şekillerin sığ kazıma desenleri dış cepheyi süslemektedir (Görüntü 10). Geometrik basamaklı motifler ve dikey çubuklarla ayrılmış kıvrımlı balıklar, çevreleyen tekrarlayan bir desen yaratan resimsel bir özelliğe sahiptir. Kızıl ve yeşil renkler beyaz arka plandan ayrılır. Bugün kâseler üzerinde yalnızca soluk izler görünmesine rağmen, gri ve sarı gibi ek renk izlerini yüzeyde görmek mümkündür. Sade görüntülerle simetrik olarak tasarlanmış olan bu kâselerin, Paracas (MÖ 700-MS 1) kültürü tarafından üretilen çömleklerin dekorlama tarzının ayırt edici bir özelliği olduğu bilinmektedir. Bu kâseler genellikle mumyalama yapılırken mumyanın içine cenaze hediyesi olarak konmaktaydı. Örnekteki çanakta görüldüğü gibi, kazınmış konturlarla sınırlandırılmış kalın bir boya uygulaması, Paracas üslubu seramiklerin ayırt edici bir özelliğidir. Çanak üzerindeki desenler, deri sertliğinde çamura kazınarak verilmiştir. Pişirmeden sonra, mineral ve bitki materyallerinden oluşan harmanlanmış bir reçine yüzeye fırça ile sürülmüştür.

Görüntü 10: Balık desenli turuncu bünyeli çanak, MÖ 2. yüzyıl, 5,72 x 17,5 cm, Ica Vadisi, Paracas, Peru.
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/308471> (Erişim Tarihi: 24.12.2020).

4.6 Akdeniz

Denize kıyısı olan Akdeniz ülkesi İtalya’da balık figürü sıklıkla seramik nesnelerin üzerinde konu olmayı başarmıştır. Yunan geleneklerinde balık, doğurganlık ve sevgi timsali olarak Afrodit ile ilişkilendirildiği gibi suların kuvveti olarak da Poseidon ile ilişkilendirilmektedir. Balık, Adonis masalında ölümlere sunulan bir hediyeydi. Orfe ise insanları av olarak seçen bir balıkçı idi. Balık, Roman kültüründe cenaze ile bağlantılıdır taze yaşamın simgesi, suların kuvveti olarak Neptün’ün temsili ve doğurganlık ve sevginin özelliklerinden dolayı da Venüs’ün simgesidir. Kampaniya çömlekleri, İtalya’nın Kampaniya bölgesinde MÖ 4. yüzyılın sonları, MÖ 1. yüzyılın son çeyreği sürecinde yapıldığı düşünülen siyah renkli perdahlanmış ürünlerdir. “Balık tabağı” olarak isimlendirilen bu seramikler, Helenistik Dönemde kullanılan bir Yunan çömlekçilik üslubudur. "Balık tabağı" ismi, çeşitli balıkları ve diğer deniz canlılarının dekorlama için konu olarak seçilmesinden gelmektedir. Dekorlarda çipura, levrek, torpido balığı, ton balığı, uçan balık, kirpi balığı, akrep balığı, kalamar, mürekkep balığı, ahtapot, tarak, istirdye, deniz salyangozu, karides, yengeç, yunus, vb. gibi deniz canlılarının tasvir edildiği görülmektedir. Atina'daki günümüze ulaşan balık tabakların çoğunun, MÖ 4. yüzyılda Güney İtalya'dan geldiği tahmin edilmektedir. Italiotes denilen İtalya'dan Yunanistan'a yerleşmiş çömlekçiler tarafından imal edilmişlerdir. Balık tabağının formu, bir kaide üzerinde yükseltilmiş ortasında yağı veya sosu tutacak şekilde tasarlanmış çukuru bulunan bir silindir şeklindedir (http3). Görüntü 11'deki kırmızı bünyeli tabağın üzerindeki balıkların vücudu ve vücutlarının üstündeki ağız ve gözleri siyah renkle değil beyaz renk ile konturlanmıştır ve vücut üzerindeki noktalar farklı bir şekilde çizilmiştir.

Görüntü 11: Kırmızı figürlü “balık tabağı”, MÖ 375-360, çap: 27,6 cm x yükseklik: 6,7 cm, Kampaniya, İtalya.

<https://www.invaluable.com/auction-lot/greek-campanian-red-figure-fish-plate-pinax-form--16c-c-19940a1bd7> (Erişim Tarihi: 05.11.2020).

Köklü bir seramik üretim geleneğine sahip olan İtalya’da farklı dönemlerde seramik üretimi gelişerek devam etmiştir. Sicilya ve Güney İtalya’da MS 1200’lü yılların başından 15. yüzyıla kadar yapılan kалай sırlı ürünlere mayolika ismi verilmiştir. Bu seramikler genellikle çeşitli hayvanlar ve özellikle balıklar vb. ile farklı renklerde dekorlanmıştır. En iyi bilinen ön-mayolika örnekleri kuzey Apulia bölgesinde üretilmiştir.

Görüntü 12a’daki tabak, 12. yüzyılda üretilmiştir. Görüntü 12b’deki tabak ise, 13. yüzyıl, ön-mayolika örneğidir, mangan kahvesi ve bakır yeşili boya kullanılarak merkezde bir balık figürü ile dekore edilmiştir. Kapsamlı bir restorasyon yapılmış olan tabağın çapı 19,5 cm’dir. Görüntü 12c’deki, 15. yüzyılın başlarında Akdeniz’de Ceneviz’in başkenti olan Cenova’da üretilmiş olan mayolika kâsenin içi yeşil ve kahverengi tonlarda balık figürü ve yapraklarla dekorlanmıştır. Kapsamlı bir restorasyon çalışması yapılmış yarım küre şeklinde gövdeye sahip, iki kulpu olan kâsenin çapı 21, yüksekliği ise 7,5 cm’dir. Görüntü 12d’deki 15. yüzyılın başlarında Siena’da üretilmiş olan mayolika sürahinin yüzeyi, yeşil ve kahverengi tonlarda balık figürü ile dekorlanmıştır. Kapsamlı bir restorasyon geçirmiş olan sürahinin yüksekliği 29 cm’dir (Whitehouse, D., 1980, s.5).

Görüntü 12: Balık figürlü mayolika üslubu ile MS 13-15. yüzyıllar arasında üretilmiş ürünler, İtalya.

<https://www.pandolfini.it/it/asta-0057/ciotola-orvieto-o-viterbo-inizi-sec-xv-in-.asp> (Erişim Tarihi: 15.03.2020).

Akdeniz coğrafyasındaki Bizans döneminde de Balıkçılık önemli bir ticaret alanıydı (Görüntü 14). Büyük balıklar genellikle ziyafetlerin ana ürünleriydi ve değerli hediye olarak verilir. Görüntü 13'te eğlenceli bir gülümseme takınmış olan bir balığın sazların arasında yüzerken resmedildiği görülmektedir.

Görüntü 13: Bizans Dönemi kazıma astarlı, saydam sırlı balık figürlü çanak, MS 1-13. yüzyıl, yükseklik: 9 cm x çap: 25,5 cm.
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/473100> (Erişim Tarihi: 22.08.2020).

Görüntü 14: Balık figürlü pişmiş kırmızı toprak vazo, 40 x 11,1 cm, MÖ 6. yüzyıl, Korint, Yunanistan.
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/247198> (Erişim Tarihi: 10.01.2020).

Avrupa kıtasının Akdeniz'e uzanan üç yarımadasından biri olan İber Yarımadasında yer alan İspanya seramiklerinde de balık figürü görülür. İspanya'da MS 1400'lerin sonu 1500'lerin başında üretilen bir duvar karosu parçasında kazıma balık figürü vardır (Görüntü 15).

Görüntü 15: Balık figürlü astar dekorlu duvar karosu, 31 x 14,8 x 3,4 cm, Benaguasil, Valensiya, İspanya.
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/468373> (Erişim Tarihi: 15.03.2020).

Çin'de üretilen porselenleri taklit etmek için 9. ve 10. yüzyıllarda Orta Doğu'da kalaylı bir sır üzerine sırüstü lüster tekniği geliştirildi. Opak beyaz sır, soluk devetüyü renginden tuğla kırmızısına kadar değişen çamur bünyesini örtmektedir. Sır yüzeyinin çeşitli renklerde metal oksitlerle boyanmasıyla parlak etkiler sağlanmıştır. Bu yanardöner teknik 13. yüzyılda Valensiya seramik üretimi arasına girerek tüm Müslüman dünyasına yayılmıştır (Caiger-Smith, A., 1992, s.118). Genellikle metal kapları taklit eden biçimlerde olan ürünler İslami ve Gotik tarzların, o üretimdeki motiflerin birleşimidir (Görüntü 16).

Görüntü 16: Balık figürlü sırüstü lüster tabak, 16. yüzyıl ortaları, çap: 40,6 cm, Katalonya, İspanya.
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/201908> (Erişim Tarihi: 15.03.2020).

4.7 Meksika

Güneyi ve batısında Büyük Okyanus ile, güneydoğusunda Karayip Denizi ile, doğusunda ise Meksika Körfezi ile çevrili olan Meksika'da da balık figürü ile üretilmiş seramikler mevcuttur. Casas Grandes olarak bilinen Paquimé, İspanyolların kuzey Meksika'ya gelişinden yüzlerce yıl önce, günümüzün Chihuahua eyaletinin kuzeybatı bölgesinde önemli bir kültür ve ticaret merkeziydi. Kültürel olarak güneydeki Mezoamerika'ya birçok yönden bağlı olan Casas Grandes, Orta Amerika halkları ile kuzeydeki Mogollon ve Hohokam halkları arasında bir aracı görevi görmüştür. Etki alanı kuzeydeki merkezi New Mexico'dan güneydeki merkezi Chihuahua'ya kadar uzanıyordu (Topi, VanPool, Waller ve VanPool, 2017, s.18). Olağanüstü seramikleriyle tanınan Casas Grandes'in ticaret ürünleri arasında bol miktarda çanak çömlek yer almaktaydı (Görüntü 17).

Görüntü 17: Astar dekorlu balık figürlü vazo, MS 4. yüzyıl, yükseklik: 18,3 cm, Casas Grandes, Mezoamerika, Chihuahua, Meksika.
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/313362> (Erişim Tarihi: 10.01.2020).

4.8 Uzak Doğu

Balığın en etkili olduğu uygarlıklardan biri de Çin'dir. Balık (鱼-Yú) zenginliğin bir sembolü olarak Çince de bolluk kelimesi ile eş anlamlıdır. Çin'de balık mutluluğun ve bereketin temsili olarak kabul görür. Ayrıca tazelenme, verimlilik ve kraliyet ile akalı konularla bağlantı kurar. Çin kültüründe balığın lotus çiçeği ile beraber betimlenmesi "yıllarca zenginlik içinde yaşama" arzusunun dışavurumudur. Çin'de üretilen ilk eser örneklerinde de balık, bereketli bir hasat döneminin simgesi olarak kabul görmüştür (Görüntü 18, 20).

Koi (sazan) balığı Çin mitolojilerinde oldukça etkilidir (Görüntü 19). "Çin mitolojisinde Koi balığı, başarıyı, azmi, bereketi, iyi şans simgeler. Renklerine göre farklılık gösteren anlamları vardır; siyah koi balığı erkekliliği, saygıyı, altın koi, varlık ve işte başarıyı, mavi koi balığı huzuru ve kırmızı koi balığı güç ve dayanıklılığı olduğu gibi ana erkliliği de simgelemektedir" (Yıldırım, 2016, s.16).

Görüntü 18: Sazan balık figürlü saydam sıraltı kobalt mavisi ile dekorlanmış porselen tabak, çap: 45,7 cm, Yuan Hanedanlığı (1271–1368), Jingdezhen, Çin.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/39638> (Erişim Tarihi: 30.08.2020).

Görüntü 19: Pişmiş saydam sır üzerine sırüstü kobalt mavisi ve diğer renklerle dekorlanmış lotus çiçeğinden oluşan bir göletin içinde yüzen sazan balıkları konulu porselen vazo, yükseklik: 23,2 cm, Ming Hanedanlığı (1368–1644), Jingdezhen, Çin.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/42549> (Erişim Tarihi: 30.08.2020).

Görüntü 20: İki balık figürlü, seladon sırlı porselen vazo, Qing Hanedanlığı (1644–1911), yükseklik: 25,1 cm, Çin.
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/46730> (Erişim Tarihi: 28.05.2020).

Çin'e ek olarak, Uzak Doğu diye bilinen Japonya (Görüntü 21), Tayland (Görüntü 23), Kore vb. gibi ülkelerin yemek kültüründe sıklıkla karşılaşılan deniz mahsulleri seramiklerine de yansımıştır. Balığın seramiklerinde sık rastlanan bir figür olduğu Japonya çevresindeki sular çok sağlıklı bir orka balinası (katil balinalar) nüfusuna sahiptir. Japon kültüründe okyanusun tanrısı olan katil balina, ayağı eşit büyük bir tanrı olarak sayılır. Aslında bir balık türü olmayan balinalar memeliler grubundadır. Fakat Yunancada "herhangi bir dev balık veya deniz canavarı" olarak adlandırıldığı için araştırma kapsamına dahil edilmiştir.

Görüntü 21: Katil balina figürünü, Jōmon Dönemi (MÖ 3500-2500), Hokkaido Japonya.
<https://nihonwhaling.weebly.com/strategies.html> (Erişim Tarihi: 15.03.2020).

Japon kültüründe sevginin temsili yine balıktır. Geleneklerine göre balık, Japonya'da bayramlarda ve dini törenlerde ölümler için yenen bir besindir. Japon yemeklerinin ana ögesi balıktır (魚-Sakana). Japonya'da anafolar veya çavlanlar içinde bile hayatta kalabildiği için sazan balığı (Görüntü 22) gibi bazı balık çeşitleri geleneksel simgelerdir, sebebi ise; sazanın kuvvet, mukavemet ve çekinmezlik ile ilişkili olmasıdır.

Görüntü 22: Nehrin içinde sazan balık figürlü sıraltı mavi renk dekorlu porselen tabak, Edo Dönemi (1615–1868), yükseklik: 3,2 cm x çap: 11,4 cm, Nabeshima, Japonya.
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/52337> (Erişim Tarihi: 22.07.2020).

Görüntü 23: Balık desenli krem astarlı ve sıraltı demir kahverengisi dekorlu tabak, yükseklik: 8,3 cm, çap: 27,9 cm, MS 15-16. yüzyıl, SukhoThailand, Tayland.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/37459> (Erişim Tarihi: 15.03.2020).

Kore, Joseon Hanedanlığı yazı takımlarının bir parçası olan porselen su damlalıkları (fırça tutucu) genellikle ilginç biçimlerde şekillendirilirdi. Su damlalıkları için, balıkların (çoğunlukla sazan) yanı sıra şeftali gibi meyveler, kurbağa ve kaplumbağa gibi hayvanlar ve dağlar en çok tercih edilen biçimlerdi. Bunların bazıları renksizdir ancak çoğu Görüntü 24'teki örnekte olduğu gibi kısmen veya tamamen kobalt mavisi ile dekorlanmıştır. Damlalıklardan gelen su, mürekkep taşıyı öğütürerek mürekkep yapmak için kullanılırdı.

Görüntü 24: Balık biçimli sıraltı kobalt mavi dekorlu porselen su damlalığı, Joseon Hanedanlığı (1392-1910), yükseklik: 8 cm x genişlik: 7,6 cm, Kore.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/72325> (Erişim Tarihi: 19.10.2020).

4.9 İran

Basra ve Umman Körfezlerine kıyısı olan Pers seramiklerinde de balık figürü vardır. Selçuklu Devleti döneminde balık figürleri özellikle çiniler üzerinde kullanılmıştır. Görüntü 25'teki çanağın beyaz renge sahip bünyesinin üzeri merkezden çevreye doğru yayılan mavi çizgiler ile boyanarak iki kaligrafik şerit tarafından sınırlandırılmıştır. Alttaki beyaz bünyeyi ortaya çıkarmak için kazınmış harfler, büyü ile ilişkilendirilmiş olabilir. Bu durum okunaksız sözde bir yazıt oluşturmaktadır. Balık figürü ile sihirli harflerin yan yana gelmesi çanağın tılsımlı özelliklere sahip olduğu fikrini güçlendirmektedir (Mason, R. M., 1997, s.125). Sık sık Çin seramikleri üzerinde tasvir edilen yüzen balık figürü, Kaşan seramiklerinde de konu olmayı başarmıştır (Görüntü 26).

Görüntü 25: Merkezi balık figürlü beyaz bünyeli, kazıma ve çok renkli dekorlu saydam sıraltı, çanak, MS 13. yüzyıl, yükseklik: 7,3 cm x çap: 34 cm, Kaşan, İran.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/450577> (Erişim Tarihi: 16.11.2020).

Görüntü 26: Balık figürlü beyaz bünyeli, kalıba döküm yapılarak üretilmiş sırlı çanak, MS 14. yüzyıl ilk yarısı, yükseklik: 12,7 cm x çap: 28,6 cm, İran.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451489> (Erişim Tarihi: 26.11.2020).

Pers seramiklerinde lüster tekniği kullanılmıştır. Görüntü 27’de 12-13. yüzyılda 21,5 x 21,5 cm ölçülerinde üretilmiş kobalt mavisi, turkuaz, beyaz ve kahverengimsi parıltılı lüsterli, bordüründe şerit şeklinde bir yazıt bulunan sekiz köşeli yıldız şeklinde bir karo görülmektedir. Karo merkezi yıldız şeklinde, içinde balık bulunan bir havuzun kıyısından çıkan stilize çiçekli bitkiler ile dekorlanmıştır.

Görüntü 27: Lüsterli Selçuklu sekiz köşeli yıldız karosu, Kaşan, İran.

<https://www.bonhams.com/auctions/20833/lot/42/> (Erişim Tarihi: 08.04.2020).

Eski literatürde ‘lakabî’ denen, modern literatürde ise ‘cuerda seca’ ismiyle bilinen renkli sır yöntemi ile İran veya Suriye’de üretildiği düşünülen mavi, kahverengi dekorlu ve beyaz sırlı üç balıklı tabak, 12. yüzyıl sonu veya 13. yüzyıl başı Selçuklu ya da Eyyubi dönemi ürünüdür (Görüntü 28).

Görüntü 28: Üç balıklı tabak, MS 12-13. yüzyıl, İran (Cincinnati Sanat Müzesi koleksiyonu).

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Plate_with_three_fish,_Lakabi_ware (Erişim Tarihi: 05.05.2020).

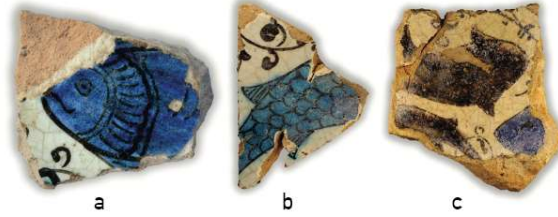
Ajur tekniği ile yapılmış sıraltı dekorlu kâse, kısa bir ayak üzerinde hafif dışa açılmış yanları olan derin bir forma sahiptir. Turkuaz, siyah ve kobalt mavisi ile dekorlanmıştır. Kûfî yazıtlı bir bantla çevrelenmiş üç balık bulunan çanağın kenarları bir şerit şeklinde yapraklı asma motifleri ile oyularak ajur oluşturulmuştur (Görüntü 29). Yazıtta: 'cömertlik, refah, cömertlik' ... 'uzun ömür, cömertlik' ... 'mutluluk, esenlik, cömertlik' yazmaktadır. Kâse çok zarif üretimi ile teknik ustalığın büyük başarısını göstermektedir (http4).

Görüntü 29: Ajurlu balık figürlü kâse, 12. yüzyıl, çap: 20,5 cm, Kaşan, İran.
<https://www.bonhams.com/auctions/20833/lot/38/> (Erişim Tarihi: 17.03.2020).

4.10 Türkiye

Kayseri Anadolu Selçuklularının çok mühim bir yönetim merkeziydi ve Keykubadiye Sarayı 1224-1226 yılları arasında I. Alaeddin Keykubad döneminde burada inşa edilmiştir. Sarayın çinilerinde genellikle hayvan, insan ya da hayalî mahlukların betimlemeleri yapılmış, sıraltı ve lüster tekniği kullanılmıştır. Görüntü 30a'daki çini karoda saydam renksiz sıraltıında, beyaz astar üzerine siyah renkte konturlanarak kobalt mavisi renkte boyama dışında, doğal görünümde olan balığın sadece baş kısmının büyük bir bölümü ile gövdesinin az bir kısmı izlenmektedir. Görüntü 30b'deki sıraltı tekniğinde balık figürünün yer aldığı bazı kırıkları olan üçgen formlu çininin kenar hatlarından ve balık figürünün baş ile kuyruk gibi kısımlarının olmaması gibi özelliklerden dolayı çininin üçgen formunun, bir başka çiniden kesilerek elde edildiği anlaşılmaktadır. Bir diğer balık figürlü sıraltı kırık çini parça üzerinde yer alan tasvirde diğerlerinden farklı olarak üç balık görülmektedir. Saydam sıraltıında beyaz astar üzerine siyah konturlamayla tasvir edilen balıklardan ikisi patlıcan moru, diğeri de kobalt mavisi renkte boyanmıştır (Görüntü 30c), (Baş, Duran ve Dursun, 2019, s.397-398).

Görüntü 30: Balık figürlü sıraltı çini parçaları.

Baş, A., Duran, R., Dursun Ş. (2019). Keykubadiye Sarayı Figürlü Çinileri (2014-2017). *Sanat Tarihi Dergisi*, XXVIII/2, Ekim | October, 2019, 387-405.

Anadolu Selçuklu sanatında bolluk-bereket veya burç temsiliyeti olan balık figürü özellikle I. Alaeddin Keykubad döneminde farklı malzemeler üzerinde çeşitlilik sergilemektedir. Keykubadiye Sarayında olduğu gibi balık figürünün çini üzerindeki farklı örnekleri yine dönemin önde gelen saraylarından olan Kubad-Âbâd'da bulunmaktadır (Arık, R., 2000, s.136). Buradaki çinilerde balıklar bir veya birden fazla tasvir edildiği gibi bazen de başka türdeki figürlerle birlikte işlenmiştir (Görüntü 31).

Görüntü 31: Balık figürlü sıraltı çiniler, Kubad-Âbâd Sarayı (Soldaki Görüntü Arık, R., 2000, s.136; Sağdaki Görüntü Konya, Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi).

Arık, R. (2000). *Kubad-Âbâd, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları-514. İstanbul, s.136.*

Sıraltı tekniği ile işlenmiş bir yıldız çini üzerinde bağdaş kurarak oturmuş insan figürü iki elinde birer balık tutmaktadır. Koyu mavi kaftan üzerinde içi siyah noktalı beyaz benekler, kollarda tiraz bandı görülür. Başında serpuş ve etrafında hâle vardır. Uzun saç örgüsü seçilir. Figürün elinde tuttuğu balıklar diğerlerinin aksine başlar

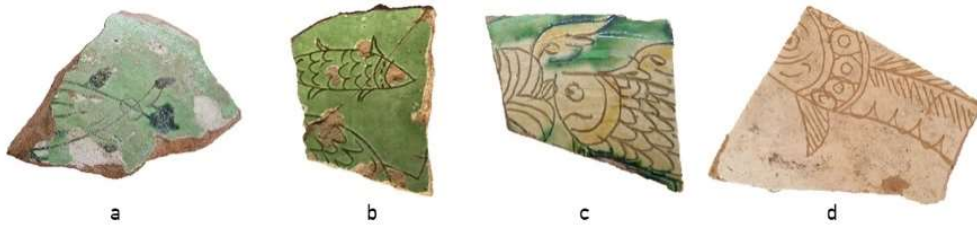
yukarı gelmek üzere yerleştirilmiştir. Gövdeleri kıvrılarak yükselir (Görüntü 32). Ortaları siyah, baş ve kuyruklar soldakinde koyu mavi, sağdakiinde patlıcan morudur (Öney, 1968, s.142-168).

Görüntü 32: Selçuk yıldız biçimli balık figürlü karolar, 13. yüzyıl, Karatay Medresesi, Konya.

<http://www.habitat.org.tr/insanyerlesimleri/restorasyon/564-kubadabad-sarayi-cinileri.html> (Erişim Tarihi: 17.03.2020).

Sivas'ta bulunan Divriği Kalesi, Orta Çağ Anadolu-Türk askerî mimarisinin önemli örneklerinden birisidir. Kalenin sırlı ve sırsız seramiklerinde, Bizans, Selçuklu, Beylikler dönemine ait örnekler ayırt edilebilmekle birlikte, genelinde Orta Çağ malzemesinin yoğun olduğunu söylemek mümkündür. Görüntü 33a'daki parça büyük olasılıkla yayvan bir tabağa ait ağız ve gövde parçasının bünyesi devetüyü rengidir. Parçanın yüzeyi beyaz astarlı, kazıma tekniği ile bezeli ve açık yeşil sırlıdır. Yüzeyde; bir balığın gövdesinin bir kısmı ve kuyruğu görülmektedir. Gövdenin kuyruğa yakın kısmında biri üstte diğeri altta olmak üzere iki yüzgeç, gövdede kesik çizgiler vardır. Sır rengi, figürün oldukça düzgün ve özenli çizgiler ile yapılmış olması 12. yüzyıla ait olabileceğini düşündürür. Görüntü 33b'deki bünyesi devetüyü rengi olan parçanın yüzeyi krem rengi astarlı, kazıma tekniği ile dekorlu ve açık yeşil sırlıdır. Yüzeyde; iki balık tasviri görülmektedir. Üstteki balık daha küçük ve sağa dönüktür. Daha büyük olan alttaki balık muhtemelen sola dönüktür. Teknik, gövde pullarının islenişi ve yüzgeçlerin biçimine göre 12. yüzyıl içerisinde değerlendirmek mümkündür. Görüntü 33c'deki bünyesi devetüyü rengi parçanın yüzeyi sarı sırlı ve yeşil boyalıdır. Yüzeyde; bir balığın başı ve gövdesinin bir kısmı görülmektedir. Gözü bir daire içinde nokta, ağzı ise kıvrımlı bir çizgi ile belirtilmiştir. Solungaç kapağı baş ile gövdenin birleştiği kısımda yarım daire şeklinde iki çizgi ile tasvir edilmiştir. Gövdede pullar islenmiştir. Sır iyi korunmuş parlak ve kalitelidir. Teknik ve üslup özellikleri ile 12-13. yüzyıllar içerisinde değerlendirilmelidir. Görüntü 33d'deki sırsız, bünyesi devetüyü rengi parçanın iç yüzeyi krem rengi astarlıdır. Yüzeyinde, balık figürü krem rengi astar üzerine kazıma tekniği ile tasvir edilmiştir. Yüzgeçlerin çizgilerle tarandığı örnekler ile daha çok Bizans seramiklerinde karşılaşılır. Sırsız yani yarı mamul olması yerel üretim olduğunu, dolayısı ile Divriği'ye hâkim gruplardan birisinin üretimi olduğunu göstermektedir. Sır olmamakla birlikte genel özellikleri ile 12. yüzyıl ortası ile 13. yüzyıl arasında değerlendirilmelidir (Acar Eser, 2019, s.41-60)

Görüntü 33: Divriği Kalesi balık figürlü seramikleri.

Acar Eser, M. (2019). Divriği Kale Kazısı Sırlı Seramiklerinden Kuş ve Balık Figürlü Örnekler. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2019, Sayı: 48, s.41-60.

Balık figürü Türk süsleme sanatında da sevilerek kullanılan bir unsurdur. Bereket ve bolluk sembolü olması, ayrıca burçlarla ilgili bir figür olması dolayısıyla çeşitli eserler üzerinde uygulanmıştır. Çömlekçiler hayvanları yakından tanıyarak ustaca resmetmiş, bu hayvanlara sembolik anlamlar yüklemişlerdir. Balığın sayısız yumurtaları sebebiyle bereket sembolü olduğu bilinmektedir (Öney, 1968, s.158). Balıklar mavi ve patlıcan moru renklerle ve hareketli kıvrımlarıyla canlı giye islenmişlerdir (Öney, 1968, s.144).

14. yüzyılın ortasından 17. yüzyılın sonuna kadar İznik'te çini üretimi görülmektedir. Sıraltı tekniğiyle yapılan bu çinilerde beyaz astar ve renkli boyalar kullanılmakta ve dekorların üzeri saydam kurşunlu sırlarla kaplanmaktaydı. Çinilerde çoğunlukla kobalt mavisi olmak üzere açık mavi, firuze, mor ve yeşil renklere de yer verilmişti. İznik çinilerinde hayvan figürlerinin kullanıldığı göze çarpmaktadır. Hayvan figürleri bitkisel motiflerle desteklenerek

çinilerin üzerinde çok güzel kompozisyonlar oluşturmuştur. Özellikle balık figürünün kullanılması çini ürünlerde ayrı bir tarzıdır (Ölmez ve Kartal, 2011, s.43-53).

Görüntü 34'teki balık biçiminde MS 1525-1535 yılları arasında İznik'te üretilmiş olan Atina Benaki Müzesi koleksiyonu çini şamdan, standart İslami şamdan formuna uymayan nadir bir örnektir. Gayrimüslim bir müşteri için Ermeni zanaatkarlar tarafından yapıldığını düşündürmektedir. İznik çinisinin geçmiş olduğu evriminde çeşitli evreler ve üsluplar vardır. Haliç ve Tuğra stili kullanılarak üretilen balığın sırtında ve karnında ince çizgiler bulunmaktadır.

Görüntü 34: Balık şeklinde çini şamdan, MS 1525-1535, yükseklik: 10,5 cm x genişlik: 26 cm, İznik.

https://www.benaki.org/index.php?option=com_collectionitems&view=collectionitem&id=116980&Itemid=540&lang=en

(Erişim Tarihi: 12.04.2020).

İznik'te üretilen Güney Avustralya Sanat Galerisi William Bowmore koleksiyonunda bulunan çini tabaklarda da balık figürünün konu edildiği görülmektedir (Görüntü 35).

Görüntü 35: Sıraltı dekorlu balık figürlü çanaklar, 16. yüzyıl, İznik.

<https://www.pinterest.com.au/pin/343751384036910265/> (Erişim Tarihi: 18.08.2020).

İngiltere'de De Morgan koleksiyonunda bulunan yoğun bir şekilde canlı mavi ve yeşil boylarla sıraltı tekniğinde dekore edilmiş İznik üretimi çini kâsenin içinde yaprak desenleri, dışında ise balık, karanfil ve yapraklardan oluşan desenler bulunmaktadır (Görüntü 36).

Görüntü 36. Kâse, çap 37,5 cm x yükseklik: 26,5 cm, 1872-1907, İznik.

<https://www.demorgan.org.uk/collection/fish-punch-bowl/> (Erişim Tarihi: 25.08.2020).

İznik'in ardından, Osmanlı İmparatorluğunda en mühim seramik yapım bölgesi olarak bilinen Kütahya, 14. yüzyıldan başlayarak bugüne kadar İznik ile paralel ürünler ortaya koyan bir merkez olmuştur. 14. yüzyıldan günümüze kadar Kütahya çiniciliği, farklı yoğunlukta ve şekillerde süregelmış, 17. ve 18. yüzyıllarda ise bilinen en zarif ve kaliteli örneklerini vermiştir. Kütahya'daki çini geleneği neredeyse üretimin en yüksek olduğu 18. yüzyıla kadar bilinmiyordu. Kütahya seramiklerinin özelliği, astarsız sırcalı-kuvarslı bünye, alkali-kurşunlu sır ve sıraltı sarıların ve yeşillerin hakim olduğu çeşitli renk paletidir (Kacar, 2018, s.987). Kütahya seramiklerinin tekniği ve bezemesinde

İznik çinilerinden esinlenilmiş olunmasına rağmen, bir yandan özgünlüğü (sarı, yeşil renk kullanımı) diğer yandan ise dini motiflerin bolluğu (hacı şişeleri, havarilerin figürleriyle süslenmiş kâseler ve Mesih'in tuğrası veya dini kullanım amaçlı stilize meleklerle süslenmiş diğer nesneler) ile ayrışır. Bir Ege şehri olan fakat muhtemelen baraj ve göllerinin olmasından dolayı Kütahya çinilerinde de balık figürü yer almaktadır (Görüntü 37).

Görüntü 37: Erken dönem balık desenli tabak, Kütahya.

www.popscreen.com/prod/MTI2Mzg5Njc5/OLD-OTTOMAN-EARLY/ (Erişim Tarihi: 16.07.2020).

15. ve 16. yüzyıllarda İznik seramiklerinin gelişmesine katkıda bulunan çok sayıda Hristiyan Ermeni zanaatkâr Anadolu iç kesimlerine taşındı ve çoğunlukla da Kütahya'ya yerleşti. 16. yüzyılda Ermenilerin İznik'te seramik ürettikleri bilinmemektedir (Kacar, 2018, s.988). Londra British Museum'da sergilenen, 1510-1529 üretimi ibriğin (Görüntü 38) her iki yanında Ermenice yazıtların bulunması bu durumu kanıtlar niteliktedir. İbrik, kısa bir ayağa, yuvarlak gövdeye, sivrilmiş ince bir boyuna ve dışa doğru açılan ağza sahiptir. Kavisli kulp ve gaga ağzı ile gövde arasında ajurlu bir parçası bulunan yılan başlı topuz ile sonlanır. Beyaz zemin üzeri bir dizi geometrik ve çiçek desenleri, aşağıda stilize edilmiş bir balık figürü sarı, mangan, yeşil, kahverengimsi kırmızı ve mavi renklerde saydam sıraltı dekorlanmıştır.

Görüntü 38: Balık figürlü çini ibrik, Kütahya.

<https://tr.pinterest.com/pin/390898442631428146> (Erişim Tarihi: 15.03.2020).

Görüntü 39a'daki kâse, 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başı Kütahya üretimidir. Sırçalı bünyeli, sıraltı dekorlu konik ayak üzerinde, yuvarlak gövdeli ve hafif dışa çekik ağız kenarlı kâse, mavi, yeşil, sarı, patlıcan moru ve kahverengimsi kırmızı renklerde dekorlanmıştır. Merkezinde çiçek etrafına düzenlenmiş stilize edilmiş madalyonlar ve çiçek başlı duvarları vardır. Dış yüzeyinde iki şerit arasında balık figürleri yer alan çanak 8,2 cm yüksekliğindedir ve balık pulu motifli, ilmek kulpludur. Görüntü 39b'deki Gulbenkian Müzesi koleksiyonu 18. yüzyıl tarihli çanağın iç kısmındaki etrafı balıklarla çevrili altı köşeli yıldız şeklinde bir rozeti bulunan merkezi dekor, erken Hristiyan kilisesinin sembolü olarak bilinir. Bu kâse beyaz zemin üzerine yeşil, sarı ve patlıcan moru renklerle dekorlanmıştır.

Görüntü 39: Sırçalı bünyeli sıraltı balık figürlü dekorlu çanaklar, Kütahya.

<https://www.pinterest.co.uk/pin/790311434583464156/> (Erişim Tarihi: 15.03.2020).

Araştırma kapsamında farklı coğrafyalarda balık figürünün konu edildiği seramik örneklerin en eskileri (yaklaşık MÖ 1100-MS 1700) arasından seçme yapılarak ele alınmaya, 1800 yılları sonrası örneklerle kapsamın genişliği açısından yer verilmemeye çalışılmıştır. Fakat İznik'ten bahsetmişken Kütahya ve Çanakkale'den bahsetmemek çalışmayı eksik kılacağı düşüncesiyle son olarak balık figürünün konu edildiği 17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyıl başlarına tarihlenen Çanakkale seramikleri incelendiğinde; bu coğrafyada genellikle büyük tabaklar ve küpler üretildiği görülmektedir. Çanakkale adının burada yapılan çanak-çömlekten esinlendiği düşünülmektedir (Öney, 1968, s.165). Bu dönemde üretilen birçok farklı seramik form bulunmaktadır. Bunlar yeni dönem örneklerine göre daha nitelikli ve başarılı ürünlerdir. Desenler saydam bir sıraltında yeşil, kahverengi, kirli sarı ve morumsu kahverengi, turuncu, sarı, lacivert, beyaz boyalarla dekorlanmıştır. Tabaklarda, kenarlarında kafes motifi, merkezde rozet çiçeğinin yanı sıra, kadirga, cami, köşk, kuş ve balık (Görüntü 40) gibi hayvan figürleri görülmektedir. Tasarımlar fırça darbesi ile yapılmış izlenimi vermektedir (Ölmez ve Kartal, 2011, s.43-53).

Görüntü 40. Balık figürlü tabak, 16. yüzyıl, Çinili Köşk Müzesi, İstanbul.
Çinili Köşk Müzesi, İstanbul.

Çanakkale seramiklerinde tabakların dışında balık figürlü şişeler de dikkat çekicidir. Gövdelerinin üst kısmında kabartma rozet çiçek çelengi bulunan 20. yüzyıl başına tarihlenen balık figürlü şişeler, astar akıtma yöntemiyle dekorlanmıştır. Krem rengi bir astarla astarlanarak üzerine yeşil ve hardal sarısı renkte astarlar akıtılarak meydana getirilmiştir. Düz dipli, yukarıya doğru genişleyen üçgen biçiminde gövdelidirler. Bir uçları balık başı, diğer uçları kuyruk biçiminde yapılmıştır. Üstlerinde gövde ile paralel yerleştirilmiş iki adet halka kulp, aralarında da ince uzun boyunlu ve profilli bir ağız bulunmaktadır. Kimi şişelerde kulp, gövdeye dik yerleştirilmiş olarak da görülür. Balıkların gözleri, testere dişli ağızları, solungaçları ayrıntılı olarak belirtilmiştir (Öztürk ve Önder, 2018, s.66). Bünyenin balık biçiminde simetrik bir görüntüden oluşturularak üretilmesi bu tarz seramiklerin bir özelliğidir (Görüntü 41).

Görüntü 41: Balık figürlü şişeler, yaklaşık yükseklikleri: 20-24 cm, uzunlukları: 33-45,5 cm, genişlikleri 13-15 cm, Çanakkale, Suna-İnan Kırış koleksiyonu.

Suna-İnan Kırış Kaleiçi Müzesi Koleksiyonu, Öztürk, M. Ü., Önder, A. M. (2018). Osmanlı Döneminde Üretilen Seramik Şişe Biçimleri (İznik, Kütahya, Çanakkale Örnekleri). Kalemîşi Dergisi, Cilt 6, Sayı 11, Volume 6, Issue 1.

5. SONUÇ

İnsanın varoluşundan günümüze kadar balık figürü, okyanusa, denize, nehir, göl vb. suya kenarı olan tüm coğrafya seramiklerinde kendisini konu edindirmeyi başarmıştır. Balıklar edebiyat, sinema, plastik sanatlar, tiyatro, dans, mimarlık, müzik vb. gibi farklı sanat dallarında üretilen sanat eserlerine, başı, vücudu, iskeleti, pulları, yüzgeçleri, solungaçları, kuyrukları vb. gibi hayranlık uyandıran özellikleri nedeni ile özne olmayı becerebilmiştir. Eski dönemlerden beri “balık figürü” özgürlük, yaşam, yeniden doğuş, bolluk-bereket, verimlilik ve şansın genel sembolü olduğu için seramik alanında da çokça kullanılmıştır. Araştırma kapsamında farklı coğrafyalarda balık figürünün konu edildiği seramik örneklerin en eskileri (yaklaşık MÖ 1100-MS 1700) arasından seçme yapılarak ele alınmaya, 1800 yılları sonrası örnekler kapsamin genişliği açısından yer verilmemeye çalışılmıştır. Fakat ülkemiz coğrafyası içinde bulunan İznik’ten bahsetmişken Kütahya ve Çanakkale’den bahsetmemek çalışmayı eksik bırakacağı düşüncesi ile bu üretim geleneklerine de yer verilmiştir. Balık figürü bazen bir şişe, ibrik, tabak ya da vazo gibi kullanım eşyası, bazen üç boyutlu bir form şeklinde karşımıza çıkarken bazen sırtın altında, içinde ya da üzerinde bir dekor öğesi olarak bazen bir ölü hediyesi bazen de amulet (muska) olarak karşımıza çıkmaktadır. Balık figürü seramikte doğal, geometrik, sembolik, stilize ve idealize edilmiş formları ile görülmektedir. Balık figürünün bazen bir astar, bazen bir sır, bazen lüster gibi bir pişirim tekniği ile bütünleştiği görülmektedir. Farklı coğrafyalarda üretilen balık figürlü seramiklerde dikkati çeken, dönemine göre coğrafyada yapılan üretim çeşitliliği ne ise o konuda ürün ortaya konmasıdır. Tarihsel süreç serüveninde zanaatkâr, tasarımcı ve sanatçıların konu edinme olarak balıklara olan alâkası artarak süregelmiştir. Balıklar, farklı coğrafyalarda kimi zaman bir özne, kimi zaman bir plastik öge veya stilize bir biçim ya da bir imge olarak çalışılmış, diğer bir ifadeyle balık figürü sanat dallarında sürekli yer almış fakat daima biçim değişikliğine uğrayarak gelişimini sürdürmüştür. Bu bakış açısıyla balık figürünün hem bugünün hem de geleceğin sanatı içinde güncelliğini muhafaza etmeyi başaracağına inanmak yanlış bir yaklaşım olmayacaktır. Çalışma, yazılı-basılı kaynaklar, kitap, dergi ve web gibi araştırmalar üzerinden derlenerek oluşturulmuştur. Sonuç olarak, ortaya konan bilgiler doğrultusunda, seramik malzeme özelinde farklı coğrafyalarda çok başarılı örneklerin üretildiği saptanmıştır. Her coğrafyanın kendine özgü seramiği üretme dili ile yaratılan bu nadide sanat eserlerinin seramik malzeme özelinde dünya sanatına muazzam bir katkı sağladığı ve bu sanat eserleri ile gelecek kuşaklara nakledilecek kıymetli hazineler olduğu düşüncesi taşınmaktadır.

Kaynakça

Acara Eser, M. (2019). Divriği Kale Kazısı Sırlı Seramiklerinden Kuş ve Balık Figürlü Örnekler. SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2019, Sayı: 48, s.41-60.

Arcasoy, A ve Başkırkan, H. (2020). Seramik Teknolojisi, Literatür Yayıncılık, İstanbul, s.223.

Aren, M. M., Robert, A. M., (2011). The Tell El-Yahudiya Ware From Tel Beth-Shean. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana, s.577-589).

Arık, R. (2000). Kubad-Âbâd, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlar-514. İstanbul, s.136.

Baş, A., Duran, R., Dursun Ş. (2019). Keykubadiye Sarayı Figürlü Çinileri (2014-2017). Sanat Tarihi Dergisi, XXVIII/2, Ekim/October, 2019, s.387-405.

Batmaz A., Uhri A., (2008). Urartu Kültüründe Balık Betimlemesi ve Ayanis Kalesi’nden Tunç Bir Balık Figürünü Üzerine Düşünceler. Arkeoloji Dergisi (2008/1), s.65-81.

Breanna F. R., (2018). Compositional Analysis and Cross-Cultural Examination of Blue and Blue-Green Post-Fire Colorants on Tolita-Tumaco Ceramics. University of New Mexico UNM Digital Repository Art & Art History ETDS Electronic Theses and Dissertations.

Caiger-Smith, A., (1992). Lustre Pottery: Technique, Tradition and Innovation in Islâm and The Western World. Dee Publisher, Ivan R., USA.

Del Solar N., Dollwetz P., Chapoulie R., Castillo L. J., (2014). Two pre-Columbian Pottery Productions of the Peruvian North Coast: An Archaeometrical Approach to Understand Technical Traditions of the Mochica and Cajamarca Cultures. LA ISA 2014.

Diez, E., Aslanapa, O., Koman, M. M., (1950). Karaman Devri Sanatı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Kacar, V., (2018). Geçmişten Günümüze Kütahya Çini Sanatı Üzerine Değerlendirme ve Öneriler. İdil Sanat Dergisi, cilt: 7, sayı: 48.

Lawrance B., Doxey D., Freed R., (2003). Arts of Ancient Egypt. MFA Publications, USA.

Mason, R. M., (1997). Mediaeval Iranian Lustre-Painted and Associated Wares: Typology in a Multidisciplinary Study. British Institute of Persian Studies, İran, Vol. 35, s.103-135.

Ölmez, F. N., Kartal, Z. (2011). Fish Motifs in the Turkish Decorative Arts. BIBAD Research Journal of Biology Sciences 4 (1): s.43-52, 2011 ISSN: 1308-3961, E-ISSN 1308-0261.

Öney, G. (1968). Anadolu Selçuk Sanatında Balık Figürü. Sanat Tarihi Yıllığı: s.142-168.

Öztürk, M. Ü., Önder, A. M. (2018). Osmanlı Döneminde Üretilen Seramik Şişe Biçimler (İznik, Kütahya, Çanakkale Örnekleri). Kalemşi Dergisi, Cilt 6, Sayı 11, Volume 6, Issue 1.

Topi, J. R., VanPool C. S., Waller K. D., VanPool, T. L., (2017). The Economy of Specialized Ceramic Craft Production in The Casas Grandes Region. Latin American Antiquity, USA.

Vassos K., Joan R. M., (2000). Ancient Art from Cyprus: The Cesnola Collection in the Metropolitan Museum of Art. The Metropolitan Museum of Art, New York.

Whitehouse, D., (1980). Proto-maiolica. Répertoire d'Art et d'Archéologie, Faenza.

Wilkinson, K., (2020). Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller ve İşaretler Binlerce Yıllık Görsel Bir Yolculuk. Alfa Yayınları, İstanbul.

Yıldırım, B. B., (2016). Mitolojide Kullanılmış Olan Hayvan Figürlerinin Seramik Yüzeylerde Kullanımları, Anlamları ve Türk Sanatına Etkileri. 10. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Tam Metin.

İnternet Kaynakları

http1: <https://tr.wikipedia.org/wiki/İchthys> (Erişim tarihi: 12.03.2020).

http2: <https://egypt-museum.com/post/186468493316/tilapia-fish-bowl> (Erişim Tarihi: 15.03.2020).

http3: https://en.wikipedia.org/wiki/Fish_plate (Erişim Tarihi: 15.03.2020).

http4: <https://www.bonhams.com/auctions/20833/lot/38/> (Erişim Tarihi: 10.02.2020).